

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ ГРАМОТНОСТІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Грубий Л. І.

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
ORCID ID: 0009-0009-8458-2653

У статті проаналізовано психологічні чинники, що впливають на формування читачької грамотності іноземних студентів у процесі опанування української мови. Розкрито значення мотивації, уваги, різних типів пам'яті, мислення, антиципації як ключових психологічних механізмів, що забезпечують ефективне розуміння та інтерпретацію письмового тексту. Схарактеризовано психофізіологічні засади читання: зорове сприйняття, що передбачає розпізнавання букв, слів, синтаксичних структур; внутрішнє промовляння, сегментування тексту (поділ тексту на смислово завершені фрагменти – речення, абзаци), розуміння, пам'ять (збереження лексичних і граматичних моделей, фонових знань). Окреслено типові труднощі, з якими стикаються студенти-іноземці під час читання українською мовою, зумовлені міжкультурними відмінностями, рівнем мовної підготовки та особливостями когнітивного стилю. Текст для читання потлумачено як спеціально дібране або створене зв'язне висловлювання, що є джерелом інформації, засобом навчання читання як виду мовленнєвої діяльності, розвитку мовлення, лексико-граматичних умінь і міжкультурного спілкування. Наведено приклади завдань, спрямованих на полегшення процесу розуміння та усвідомлення текстів, що передбачають активне послуговування мовними засобами, розвивають уміння адекватного сприйняття інформації з тексту; формують уміння самостійно вилучати, узагальнювати та аналізувати професійно значущу інформацію.

Акцентовано, що формування читачької грамотності іноземних студентів у процесі навчання української мови повинне бути диференційованим, гнучким та максимально зорієнтованим на індивідуальні особливості студентів, забезпечуючи не лише розвиток навичок розуміння тексту, а й формування стратегії ефективного читання як одного з наскрізних умінь у процесі оволодіння українською мовою як іноземною.

Ключові слова: читачька грамотність, іноземні студенти, українська мова як іноземна, психологічні чинники, мотивація до читання.

Hrubyi L. I. Psychological foundations for developing reading literacy in foreign students during Ukrainian language instruction

This article analyzes the psychological factors influencing the development of reading literacy in foreign students during the process of acquiring the Ukrainian language. The significance of motivation, attention, various types of memory, thinking, and anticipation is revealed as key psychological mechanisms that facilitate effective comprehension and interpretation of written texts. The psychophysiological foundations of reading are characterized, including visual perception (involving the recognition of letters, words, and syntactic structures), inner speech, text segmentation (the division of a text into semantically complete units – sentences and paragraphs), comprehension, and memory (retention of lexical and grammatical patterns as well as background knowledge).

Typical challenges faced by foreign students when reading in Ukrainian are outlined, which are attributed to intercultural differences, the level of language proficiency, and features of cognitive style. A reading text is interpreted as a specially selected or constructed coherent statement that serves as a source of information, a means of teaching reading as a type of speech activity, and a tool for developing speech, lexical-grammatical skills, and intercultural communication.

Examples of tasks are provided that aim to facilitate the process of understanding and interpreting texts. These tasks encourage the active use of linguistic means, promote the ability to adequately perceive textual information, and develop skills for independently extracting, generalizing, and analyzing professionally relevant information.

It is emphasized that the development of reading literacy in foreign students during Ukrainian language instruction should be differentiated, flexible, and maximally oriented toward students' individual characteristics. This ensures not only the advancement of text comprehension skills but also the formation of effective reading strategies as one of the essential transversal competencies in mastering Ukrainian as a foreign language.

Key words: reading literacy, foreign students, Ukrainian as a foreign language, psychological factors, reading motivation.

Вступ. Одним із важливих видів комунікативно-пізнавальної діяльності є читання – вид мовленнєвої діяльності, спрямований на здобування інформації із письмово зафіксованого тексту. Читання виконує важливу роль у процесі соціалізації іноземних студентів, які здобувають освіту в українських вишах, оскільки є засобом освітньої та інформаційної діяльності, практичного оволодіння українською мовою, розширення соціокультурних відомостей, потужним інструментом самоосвіти.

Студіювання наукових джерел із лінгводидактики засвідчує, що останнім часом активізувалися дослідження з методики навчання української мови як іноземної. Значну увагу приділено створенню методичної системи навчання іноземних студентів, важливим складником якої є формування в студентів читацьких умінь. Л. Субота розробила комплекс навчально-тренувальних вправ для формування та розвитку комунікативної компетентності іноземних студентів фармацевтичних спеціальностей у навчанні різних видів читання текстів за фахом; запропоновано зведену класифікацію метатекстових дискурсів за ступенем експліцитності метасмислів; з'ясовано, що навчання української мови у ЗВО повинне забезпечити сформованість комунікативної, мовленнєвої, читацької компетентностей, які орієнтовані на мовленнєві вміння в аудіюванні, говорінні, читанні та письмі [4]. Г. Швець створила навчальну текстотеку для іноземних студентів-гуманітаріїв, до якої включила тексти різної жанрово-стильової належності. Особливу увагу авторка приділила красназвничим, науковим та художнім текстам, які сприяють збагаченню словникового запасу іноземних студентів, урізноманітненню палітри лексико-граматичних конструкцій, здатності орієнтуватися у структурі складних текстів, позначених індивідуальною стильовою манерою, розвиткові комплексного відчуття тек-

сту як складника професійної компетентності фахівця-гуманітарія [5].

Сьогодні підготовлено значну кількість навчальних видань для іноземних студентів (З. Бакум, І. Дирда, І. Зозуля, С. Костюк, М. Мошноріз, О. Пальчикова, Л. Субота, О. Туркевич, М. Цуркан, Г. Швець та ін.), здебільшого професійно орієнтованих навчально-методичних матеріалів: для медиків, фармацевтів, інженерів, економістів, філологів тощо.

Окремі аспекти проблеми навчання читання студентів-іноземців порушені в працях І. Зозулі, Н. Карпенко, І. Кочан, Т. Лещенко, А. Чистякової та ін.

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів свідчить про те, що проблеми навчання читання як виду мовленнєвої діяльності ґрунтовно вивчені, однак методика формування читацької грамотності іноземних студентів на основному етапі навчання української мови є недостатньо розробленою і потребує системного дослідження.

Методи та методика дослідження. У процесі дослідження було використано комплекс методів: теоретичні – аналіз і синтез психолого-педагогічної літератури для обґрунтування психологічних засад формування читацької грамотності іноземних студентів; аналіз навчально-методичного забезпечення для виокремлення вправ і завдань, спрямованих на формування читацької грамотності; спостереження за освітнім процесом.

Мета статті – теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні чинники формування читацької грамотності іноземних студентів у процесі навчання української мови, схарактеризувати вправи, що сприяють ефективному навчанню читання іноземних студентів.

Результати. Формування читацької грамотності іноземних студентів на основному етапі навчання української мови спирається на розуміння психологічних особливостей студентів, їхньої міжкультурної адаптації, а

також на врахування особливостей читання як виду мовленнєвої діяльності, сформованості в здобувачів освіти мотивації до читання. Це зумовлює вивчення психологічних особливостей іноземних студентів, психофізіологічних засад читання як виду мовленнєвої діяльності, психологічних характеристик тексту для читання як засобу впливу на читача.

Варто зазначити, що іноземні студенти стикаються з низкою психологічних труднощів, як-от культурний шок – емоційна реакція на нове культурне середовище; мовний бар'єр, що подеколи ускладнює не тільки опанування навчального матеріалу, а й повноцінне спілкування з викладачами та іншими студентами, а також може спричинити соціальну ізоляцію; академічний стрес, адже високі вимоги до навчання можуть викликати тривожність і втрату мотивації. Не менший вплив мають й інші чинники, як-от незвичні кліматичні, побутові умови, відсутність рідних і друзів тощо.

Підтримуємо наукову позицію З. Бакум, О. Пальчикової, С. Костюк, що адаптація є одним із першорядних психологічних чинників навчання української мови іноземних студентів, «оскільки такі психологічні проблеми, як невпевненість у собі, замкнутість, роздратованість, нервові зриви та соціальні проблеми (упереджене ставлення до іноземців через культурні, расові забобони, страх конкуренції), що виникають на початковому етапі навчання української мови, впливають на засвоєння навчального матеріалу: від них залежить, наскільки вправно і невимушено студент може послуговуватися знаннями під час комунікації, чи поводитиметься адекватно до ситуації спілкування, чи сприйматиме спокійно власні помилки упродовж мовлення, яким чином впорається з конфліктними ситуаціями» [3, с. 57]. У цьому контексті зазначимо, що формування читацької грамотності іноземних студентів потребує врахування низки означених проблем, насамперед через створення позитивного емоційного тла на заняттях, підтримку мотивації до читання, що є базовими умовами ефективного засвоєння українськомовних текстів.

Особливу роль в процесі формування читацької грамотності іноземних студентів

відіграє мотивація – сукупність мотивів, або стимулів, що визначають активність особистості. До них належать потреби, мотиви, стимули, ситуаційні фактори, що детермінують поведінку людини [1; 5]. Науковці стверджують: «Організація процесу навчання на основі формування мотиваційної сфери іноземних студентів до вивчення української мови є одним із пріоритетів сучасної вищої освіти» [3, с. 57]. Як свідчать спостереження, іноземні студенти вивчають українську мову з практичною метою для навчання у виші, кращої адаптації в іншомовному середовищі, тобто мають інструментальну мотивацію. Важливо підтримувати її, однак разом із тим працювати над формуванням інтегративної мотивації, тобто формувати бажання зрозуміти українську культуру, традиції, звичаї, стати частиною української спільноти.

Аналіз психолого-педагогічних джерел (Я. Андрєєва, А. Усатий, Н. Чепелева та ін.) уможливорює твердження, що підвищенню мотивації іноземних студентів до читання сприяє ретельний добір текстів. У студіях І. Дроздової, Л. Суботи, М. Цуркан, Г. Швець та інших дослідників зазначено, що тексти для читання мають бути емоційними, інформативними, відповідати когнітивним потребам іноземних студентів. Отже, важливим критерієм добору текстів має бути змістова релевантність їх, показниками – практична цінність, актуальність, соціокультурний потенціал. Крім добору текстів, важливу роль у формуванні мотивації іноземних студентів до читання відіграє створення ситуації успіху, за якої студенти відчувають себе успішними, усвідомлюють роль читання як шляху здобування нових знань, досвіду. Позитивна мотивація студентів значною мірою впливає на підвищення ефективності формування читацької грамотності, є потужним засобом успішності навчання іноземних студентів.

Викладачеві української мови як іноземної важливо створити узагальнений портрет читача, що допоможе уточнити критерії добору текстів з урахуванням особливостей конкретних студентів. Для цього радимо провести опитування іноземних студентів, у процесі якого з'ясувати, чи люблять читати, яким текстам надають перевагу – електронним чи

паперовим; які тексти читають найчастіше (новини, спортивний коментар, мотиваційні, навчальні тощо); які труднощі відчують під час читання українською мовою.

Зазначимо, що іноземні студенти почасти мають різний рівень навчального, комунікативного досвіду, що впливає на стратегії навчання (одні концентровані на зазубрюванні й намагаються запам'ятати текст, інші – надають перевагу аналітиці матеріалу, у процесі читання формують ставлення до прочитаного, оцінюють інформацію).

Успішність формування читацької грамотності іноземних студентів значною мірою залежить також від рівня їхньої мовної підготовки, обсягу словникового запасу, здатності до граматичної інтерпретації тексту. З огляду на це зазначимо, що тексти для читання мають відповідати актуальному рівню володіння українською мовою як іноземною. Оскільки він може бути різним у студентів однієї групи, це зумовлює організацію читання в парах або мікрогрупах студентів, які мають приблизно однаковий рівень мовної підготовки, відповідний словниковий запас. Крім того, важливо врахувати мотиваційний складник: тексти для читання мають бути не тільки актуальними і пізнавальними, а й цікавими, щоб викликати інтерес і стимулювати студентів до подальшого читання. Із зазначеного випливає, що формування читацької грамотності іноземних студентів у процесі навчання української мови повинне бути диференційованим, гнучким та максимально зорієнтованим на індивідуальні особливості студентів, забезпечуючи не лише розвиток навичок розуміння тексту, а й формування стратегії ефективного читання як одного з наскрізних умінь у процесі оволодіння українською мовою як іноземною.

Важливими психологічними складниками читання є механізми пам'яті, антиципації та осмислення. Ключову роль в організації читання відіграють механізми пам'яті, яка допомагає зберігати, обробляти й застосовувати здобуту з тексту інформацію. Для іноземних студентів, які читають не рідною мовою, врахування особливостей пам'яті сприяє підвищенню розуміння, запам'ятовування і подальшого відтворення інформації.

Сенсорна пам'ять допомагає зчитувати символи букв з тексту, представленому в паперовому або електронному варіанті; оперативна – утримувати частини прочитаного для поточного осмислення інформації; довготривала – для збереження знань семантики слів, граматики, структури тексту тощо; смислова – для запам'ятовування інформації через осмислення; механічна – для запам'ятовування необхідного без глибокого аналізу (цифр, дат, нових слів тощо).

В організації читання як мовленнєвої діяльності важливо враховувати особливості пам'яті, уваги (концентрації на змісті тексту для читання), швидкості мислення студентів, сформованість механізмів антиципації (прогнозування всього слова за окремими елементами його й передбачення наступних слів фрази), оскільки саме ці чинники впливають на вибір текстів для читання, темп читання [2; 3]. Дослідники проблеми читання (Л. Субота, Л. Чепелева, Г. Швець та ін.) довели, що сформованість механізмів антиципації залежить від швидкості і гнучкості мислення. Але в іноземних студентів ці процеси можуть бути значно ускладнені через недостатній рівень володіння українською мовою, міжкультурні відмінності. З огляду на це організація читання іноземних студентів потребує системного й цілеспрямованого психолого-педагогічного супроводу [3; 4; 5].

До психофізіологічних засад читання дослідники (Г. Бойко, І. Дроздова, Л. Субота, Н. Чепелева, Г. Швець та ін.) відносять зорове сприйняття, що передбачає розпізнавання букв, слів, синтаксичних структур; внутрішнє промовляння, сегментування тексту (поділ тексту на смислово завершені фрагменти – речення, абзаци), розуміння, пам'ять (збереження лексичних і граматичних моделей, фонових знань). Л. Субота зазначає: «Завдяки особливій структурно-семантичній організації абзацу утворюється темо-рематичний ланцюжок, у якому реалізується мікротема абзацу. Ознаки абзацу є орієнтирами для осмислення інформаційних повідомлень. Абзац характеризується смисловою, комунікативною та структурною єдністю, елементи якого йдуть один за одним, у порядку, що визначений смыслом відрізка, де одне речення може стати смисловим

центром, а решта будуть тільки уточнювати, поглиблювати його» [4, с. 157].

Сприйняття тексту – це не механічний процес, а складна взаємодія механізмів пам'яті, досвіду, мовних умінь, емоцій, умов, у яких відбувається читання. Схарактеризуємо їх докладніше. Пам'ять допомагає утримувати зміст попередніх речень у процесі читання, інтегрувати відому інформацію з новою. Тож логічним видається припущення: чим краще розвинена пам'ять, тим ефективнішим є читання. Крім того, сприймання залежить від уваги. Спостереження за освітнім процесом переконують: якщо студенти уважні, то вони краще сприймають текст, якщо ж увага знижується, то, відповідно, порушується і цілісне смислове сприйняття. Тому важливо в процесі формування читацької грамотності іноземних студентів відстежувати, наскільки вони уважні під час читання, підтримувати їхню увагу, що посилює вимоги до відбору текстів для читання, розроблення до них завдань.

На якість читання впливає і попередній досвід студентів. Загальновідомо, що краще сприймаються тексти на знайому тематику, які містять загальнозживану лексику, чіткі й невеликі за обсягом граматичні конструкції. Ускладнюють сприймання фразеологізми, образність. Не завжди легко пояснити іноземним студентам, що значить «гризти граніт науки», «золоті руки», «комар носа не підточить» тощо. Наявність незнайомих слів або культурних реалій може викликати певні труднощі під час сприймання.

На швидкість і якість сприймання впливає також структура тексту. Іноземні студенти дуже важко сприймають довгі неструктуровані тексти, насичені термінами, натомість краще виходить працювати з текстами, структурованими на розділи, підрозділи, абзаци. Полегшує сприймання й інфографіка.

Важливо під час добору текстів урахувати й мовні особливості текстів для читання. У контексті формування читацької грамотності іноземних студентів важливою стратегією є сегментування тексту, що сприяє покращенню розуміння тексту та зменшенню когнітивного навантаження.

Формування читацької грамотності залежить від етапу та рівня навчання іноземних студентів.

На початковому етапі необхідно сформувати базові навички читання, тому доцільно добирати різні формати текстів для читання, починаючи з інфографіки, перерваних текстів, поступово збільшуючи питому вагу змішаних текстів, що дасть змогу підготуватися до читання цілісних професійно спрямованих текстів на подальших етапах.

Наступні етапи передбачають удосконалення читацьких умінь, добір стратегій читання, спрямованих на розуміння основного змісту. Залежно від рівня мовної підготовки студентів можуть залучати до читання адаптованих, автентичних і напіваавтентичних текстів. Водночас на всіх етапах читання іноземних студентів зорганізоване насамперед на підготовку їх до майбутньої професійної діяльності.

Формування читацької грамотності має також певні особливості для студентів різних категорій: тих, для кого мова стане основним засобом майбутньої професії (філологи, журналісти); студентів-нефілологів, для яких мова є лише засобом здобуття майбутньої спеціальності в Україні. Ці особливості насамперед реалізуються в доборі текстів для читання, а також у системі завдань, орієнтованих на роботу з текстом.

Текст для читання – це спеціально дібране або створене зв'язне висловлювання, що є джерелом інформації, засобом навчання читання як виду мовленнєвої діяльності, розвитку мовлення, лексико-граматичних умінь і міжкультурного спілкування.

Аналіз навчально-методичних посібників для читання засвідчує, що українські лінгводидакти в розробленні навчальних матеріалів для іноземних студентів певних спеціальностей керуються таким методичним алгоритмом: добір чи створення текстів для читання за фахом, лінгводидактичний аналіз їх (моделювання логіко-граматичної схеми типового тексту за певною науково-навчальною темою та інвентаризація його лексико-граматичних засобів), розроблення системи дотекстових та післятекстових завдань. Як свідчить аналіз навчально-методичного забезпечення, у роботі

з фаховими текстами на поглибленому етапі навчання викладачі, як правило, пропонують завдання, спрямовані на поглиблення, розширення, систематизацію й закріпити базових знань, здобутих під час практичних занять, наприклад:

- прочитайте вголос слова до тексту, з'ясуйте значення нових слів за словником;
- прочитайте вголос дієслова до тексту, перевірте за словником, чи правильно ви розумієте значення їх;
- прочитайте вголос словосполучення. Як можна передати їх значення інакше?
- закінчіть речення відповідно до змісту тексту;
- прочитайте текст; назвіть (випишіть) ключові слова; визначте їх зв'язок із темою та основною думкою тексту (щоб зробити лексичний розбір тексту, треба знайти в тексті ключові слова/ словосполучення); прочитайте ключові слова; назвіть тему та основну думку тексту за цими ключовими словами;
- поділіть текст на смислові частини, доберіть заголовки до кожної з них; визначте, чи відповідають смислові частини назві тексту;
- перевірте, чи правильно ви зрозуміли текст, відповівши на запитання, уміщені після тексту;
- прочитайте швидко весь текст, не звертаючи уваги на незнайомі слова, щоб отримати загальне уявлення про зміст тексту; виберіть речення, у якому міститься основна думка всього тексту;
- прочитайте текст, назвіть слова, що позначають процес (результат, ознаку) дії;
- оберіть із запропонованих ілюстрації до тексту;

– прочитайте діалоги. Які з них характеризують спілкування знайомих (незнайомих) людей;

– выпишіть із тексту незнайомі слова, з'ясуйте значення їх за словником;

– доберіть до виділених у тексті слів синоніми (антоніми добираються в тому разі, коли конкретне контекстуальне значення слова можна визначити через значення слова-антоніма), виділіть синонімічний ряд, з'ясуйте, у чому полягає відмінність між словами-синонімами, у яких випадках доцільно вживати кожне зі слів.

Запропоновані завдання спрямовані на полегшення процесу розуміння та усвідомлення текстів, передбачають активне послуговування мовними засобами, розвивають уміння адекватного сприйняття інформації з тексту; формують уміння самостійно вилучати, узагальнювати та аналізувати професійно значущу інформацію, що дає підстави вважати їх ефективним засобом формування читацької грамотності іноземних студентів.

Висновки. Отже, психологічними засадами формування читацької грамотності іноземних студентів у процесі навчання української мови є теорії мовленнєвої діяльності, тексту, урахування психологічних особливостей іноземних студентів. Організація читання потребує врахування складного комплексу психологічних чинників. Усвідомлення психічних механізмів читання, розвиток когнітивних стратегій, підтримка стійкої позитивної мотивації й емоційна безпека в освітньому середовищі є базовими умовами ефективного засвоєння текстів під час читання. Інтеграція психологічних знань у методику викладання української мови як іноземної сприяє формуванню позитивного ставлення до читання українською мовою, читацької грамотності іноземних студентів.

Список використаних джерел

1. Занюк С. С. Психологія мотивації: Навч. посібник. К.: Либідь. 2002. 304 с.
2. Клейнман П. Психологія 101: факти, теорія статистика, тести й таке інше. Харків: КСД. 2023. 240 с.
3. Навчання іноземних мов: крос-культурний підхід : монографія / З. П. Бакум, О. О. Пальчикова, С.С. Костюк. Тернопіль : ФОП Осадца Ю.В. 2019. 288 с.
4. Субота Л.А. Розвиток іншомовної комунікативної компетентності іноземних студентів у процесі оволодіння мовою навчання: монографія. Харків : Майдан, 2020. 303 с.
5. Швець Г. Д. Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей: монографія. Київ: Фенікс, 2019. 529 с.

References

1. Zaniuk, S. S. (2002). *Psykhohihiia motyvatsii: Navch. posibnyk*. [The psychology of motivation]. Kyiv: Lybid, 304 s. [in Ukrainian].
2. Kleinman, P. (2023). *Psykhohihiia 101: fakty, teoriia, statystyka, testy y take inshe*. [Psychology 101: facts, theory, statistics, tests, and so on]. Kharkiv: KSD, 240 s. [in Ukrainian].
3. *Navchannia inozemnykh mov: kros-kulturnyi pidkhid: monohrafiia* / Z. P. Bakum, O. O. Palchykova, S. S. Kostiuk. (2019). [Foreign language teaching: a cross-cultural approach: monograph]. Ternopil: FOP Osadtsa Yu. V., 288 s. [in Ukrainian].
4. Subota, L. A. (2020). *Rozvytok inshomovnoi komunikativnoi kompetentnosti inozemnykh studentiv u protsesi ovolodinnia movoiu navchannia: monohrafiia* [Development of foreign language communication skills of foreign students in the process of mastering the language of instruction]. Kharkiv: Maidan, 303 s. [in Ukrainian].
5. Shvets, H. D. *Teoriia i praktyka navchannia ukrainskoi movy inozemnykh studentiv humanitarnykh spetsialnostei: monohrafiia* [Theory and practice of teaching Ukrainian to foreign students majoring in the humanities]. Kyiv: Feniks, 2019. 529 s. [in Ukrainian].